

korai csángó kutatás egyik képviselőjének életpályáját, módszereit és munkásságának érdemeit ismerheti meg az olvasó.

Fehér Anikó *Járdányi Pál népzenekutató munkássága és kidei gyűjteménye* címmel ismerteti Járdányi Pál etnomuzikológiai munkásságát, illetve bemutatja a nagy jelentőséggel bíró kidei gyűjteményt is, mellyel a kutató a magyar népzene kutatást gazdagította.

András Andrea *Hegyvi István életpályája (1914–2004)* címmel egy szórványvidéken is tevékenykedő református lelkész életpályáját és néprajzkutatói munkásságát ismerteti a család emlékezetére támaszkodva.

Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése című tanulmányában Bodó Andrea a Belatini Braun Olga által az 1940-es években felfedezett csíkszentdomokosi mesemondó helyi emlékezetét vizsgálja, illetve részletesen bemutatja a mesélő pszeudo-autobiografikus írását is, amelyet az a mesegyűjtő kérésére írt.

Faragó József kutatói életpályáját már korábban áttekintő Albert Ernő újabb adalékokat közöl a kutató munkásságáról. A *Faragó József írásai a népi táncok-ról* című írásból Faragó Józsefnek a néptánc kutatását ösztönző tevékenységéről szerezhetünk tudomást.

Tekei Erika *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Balla Tamás magyardécei népmesegyűjteményének recepciótörténete* című tanulmányában az 1970-es évek romániai magyar lapjai által irányított gyűjtőmozgalmakat tárja az olvasó elé. Ezt követően pedig az egykori diák-gyűjtő, Balla Tamás 1970-ben kiadott

magyardécei mesekötetét, annak recepcióját veszi górcső alá, majd fogalmazza meg következtetéseit.

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően kutatói életpályákat áttekintő interjúk sem hiányozhatnak a kötetből. Ez alkalommal Keszeg Vilmos Asztalos Lajos mesefordítóval és Csögör Enikő hiedelemgyűjtővel folytatott beszélgetést, amelyből a kalotaszegi mesegyűjtést, illetve a tordatúri hiedelemgyűjtést is megismerheti az olvasó.

A *Médiumok* fejezet első tanulmányát Deák Ferenc Loránd jegyzi. *Miklóssy Mária festészetéről* címmel közölt írásában az alkotó székelység-motívumokat felvonultató művészetét mutatja be és értelmezi.

Kelemen Zsuzsanna *Kicsengetési kártyák. Adatok Székelyudvarhely vidékéről (1951–2011)* című tanulmánya az iskolai ballagások egyik rituális tárgyát, a kicsengetési kártyát elemzi, és bemutatja, hogy miként árnyalódott ennek a médiumnak a használata, illetve a nyomtatás háziasításáról is képet kaphatunk.

A Kriza János Néprajzi Társaság 25. évkönyve – követve a hagyományt – a kolozsvári (és a romániai magyar) néprajzkutatás eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert részleteibe avatja be az olvasót. A néprajz különböző ágazatairól érkező szerzők igen változatosak a tanulmányok palettáját, és ennek eredményeképpen nemcsak a szakmabeliek, hanem a népi kultúra és annak regionális kutatása iránt érdeklődők számára is élvezetes és tanulságos olvasmány lehet ez a kiadvány.

Nagy Ákos

Törzsek az állam ellen: az erőszak ősrégészete

Pierre Clastres: Az erőszak archeológiája. Qadmon Kiadó, Bp. 2015. 174. old.

Évtizedek óta alig akadt szakmai színtereken valaki, aki a politikai antropológia klasszikusai közül – ha egyáltalán valamit s nem lexikoncikk

rövidségű kivonatot – épp Pierre Clastres alapművét részesítette figyelmében. Az érdeklődő kevesek elé kínálkozik most a szerző másik alapkönyve, a

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

politikai antropológia és a dél-amerikanisták egyik kivételesként megbecsült forrásműve, mely nemrég jelent meg magyarul is, tanulmányválogatásként: *Az erószak archeológiája*. A kötet írásai az 1977-ben fiatalon elhunyt szerző posztumusz gyűjteményéből valók (*Recherches d'anthropologie politique*, 1980), s talán legfontosabb korszakos írásaiból állt össze (az eredeti tucatszámú írásból hatot kiemelve). E tanulmányok fókuszált ismeretköre a vadság értelmezésének és megértésének céljával járja körül a mintegy másfél évtizedes terepmunkára épülő kérdéstömeget, melynek efféle feldolgozásával az amúgy is Lévi-Strauss-tanítvány pontositja, helyenként elvitatja mestere tereprekutatási nézőpontjait, s vitába bocsátkozik Boglár Lajossal, valamint néhány más indiánkutatóval is. Okosan, finoman, lebilincselően.

Mi sem lehet bátrabb cselvetés egy recenziós részéről, mint másfél száz oldalnyi antropológiát „röviden összefoglalni”. Talán meg sem próbálnám. Annyi azonban bizonyos, hogy korunk új társadalmi mozgalmi, civil ellenállási, dacos antipolitikai vagy zúzó hatalomkritikai narratívái roppant sokat köszönhetnek a kényszerhatalommal élő államok elleni „primitív” ellenállás és pre-civilizatorikus magatartásmodellek Clastres nyújtotta példáinak. A politikai ideológiák hangos 20. századában, a fejlődéselméletek és kulturálismodell-keresések válságidőszakaiban kiváltképp fontossá válik az államiság előtti, államiság elleni és állam nélküli társadalmak szerveződésében, állandóságában és megmaradásában főszerepet játszó egyensúly-keresések mérlegelése. Múltként is meg jelenként, vagy ennek esélyeként is. Mivel a „primitívnek” mondott világok, a valójában csak sikertelenül és időlegesen gyarmatosított társadalmak életvilágának harmóniai és rejtett konfliktusai immár a legtótálisabb demokráciák válsághelyzeteivel szemben is ellenpontot kínálnak, ezért legalább megfontolandóként érdemes figyelembe vennünk a kényszer nélküli politikai rendszerek esélyeit. Clastres a „nem-kényszerítő” politikai rendszer, a reprezentatív hatalom békecsináló és harmóniakereső funkciója felől tekinti e gyarmati világok népeit, s dél-amerikai indián kultúrákban eltöltött másfél évtizede alapján alátámasztja azt is, hogy lehetséges (mert létezik!)

olyan társas létmód, melyben nem a gazdasági haszonnak totálisan alárendelt munkamegosztás a meghatározó, s főképp nem az életvilágot destabilizáló külső erőknek való megfelelés adja a létideológia legfőbb hivatkozási szempontját.

Meglehet, a dél-amerikai esőerdők indiánjainak földidézése már egy nagyságrenddel nagyobb olvasószámot adnának, mint a politikai antropológia hazai „fan-klubja”, a hatalom természetrajzát politikai térben érdeklődéssel figyelők már további nagyságrendet képviselnének, s – egyre szélesedőnek tessző körben – a politikatudomány, az államelmélet, a politikai filozófiák, a fejlesztéspolitikák, a lokális világok, helyi társadalmak, civil mozgalmak iránt érdeklődők, a politikai pszichológia, a konfliktuskutatások, az önkreatív társadalmi esélyeket keresők, a civilitás és civilizáció különböző szintjeit belátni hajlamosak, az államérek és hatalmi státuszharok elemzésére készek, a csoportkonfliktusok természetrajzát belátni hajlandók, a civilizációs és „alul-civilizáltak” világait szembeállítani törekvők, az erószak lélektanára fogékonyak, vagy akár csupán az egyetemes etnológia értékei iránt érdeklődéssel nyitottak is fősorakozhatnának itt a könyvespult előtt. Mindannyiuknak számos meglepetést, érdekességet, stílári izgalmat tartogat a kötet.

Clastres munkáiban a „nemes vadember” léte, a „primitív” közösségek egvedei állnak az egyik oldalon, s velük átellenben a „leghidegebb szörnyeteg”, az államiasodott intézményrendszer alkotja a világ szerveződésének főbb pólusait. A „primitív közösség” – még ha olykor „vad” ténylegesen is, amit pedig egyre kevésbé látnak tettelesen is korunk antropológusai – a maga civilizáltságát, vagyis évszázados-évezredes létmódját a történelem tanúsága szerint csakis akkor képes megvédeni az állam elnyomásától, ha megerősíti oppozíciós álláspontját, s a „társadalom az állam ellen” folytatott küzdelmében folyamatosan a totális szabadság pártján marad meg, jobbára eredendő törzsi közösségi mivoltában. Ennek megfelelően elvitatja a tekintély nyugati értelemben vett, és kizárólagos igazság/osság/ot, jogosultságot önmagára osztó szerepkörét, mely küzdelemben „a történelem nélküli népek történelme” válik (sokszor etnikai alapú)

ellenállás fő stratégiájává, s lesz vitathatóvá mind az evolúciós érvelések fejlődési céljait beteljesítő állam szerepe is, főképp ha az oppozíció a kényszerhatalom és parancsolás, gyarmatosítás és megváltó befolyás ellen tiltakozó természeti népek életvilágát jeleníti meg. Az államasult hatalom ugyanis nem rest a maga erőszakmonopóliumát nem elsősorban a közös emberi értékek védelmében, hanem épp bizonyos saját érdekek mentén akár e közösségek megsemmisítése árán is kierősködni.

Valamelyest elnagyolt összegzésben talán ekképpen lehetne összefoglalni Pierre Clastres fő művét (*La Société contre l'État. Recherches d'anthropologie politique*, 1974), mely nemcsak az egyetemes etnológia tudásterületének egyik alapműve, hanem sajnos magyarul még nem hozzáférhető szakmunka, s így *Az erőszak archeológiája* mindenekelőtt hiánypótló, de ezenfelül a dél-amerikai indián kultúrák antropológiája szempontjából is roppant jelentőségű. Clastres 1963 és 1974 között kutatott dél-amerikai indiánok között, ezekből a terepmunkáiból állította össze kötetét, s közben 1974-től a Tudományos Kutatások Nemzeti Központja (CNRS) munkatársa, valamint 1975-től kutatásvezető a párizsi École Pratique des Hautes Études-ön. Az esettanulmányi szövegek ugyan a hatvanas években keletkeztek, de jelentőségük és jelentésük magában a „korszerűség” és „időt-lenség”, modernitás és „primitívség”, „haladás” és „elmaradás” kontrasztjában fogalmazható meg, ami pedig mindennapos agyalásaink tárgya, eszköze, érvrendszerünk bázisa szokott lenni ma is, párban vagy szemben „A Hatalommal”, kontrasztban az Állammal, hierarchiában az egyénnel, ideológiákban „a néppel”. Vagyis hát, még mielőtt a kötetről tartalmi ismertetőt vagy vázlatos közléskivonatot adtunk volna, érdemes szövegrétegekre is utalni, mert élményanyaga valóságos irodalmi tónussal és sűrűséggel, a legjobb francia esszéirodalom hagyományával, a tudományos ráébredések tényeken túli intimitásainak ismertetésével telített, s ezzel „szerzőtársat”, értelmező partnert csinál olvasójából (Ádám Péter s Csímár Péter kiváló fordításában). A kötet címében rejlő direkt utalás az „archeológiára” nem pusztán a múlt feltárása a jelenre maradt leletek, régészeti felfedezések

ürügyén vagy az ezekből megfejthető-kibontható-feltételezhető jelentéstartalmak és közlésterek leíró felhasználása, hanem maga a létezés régészete, az emberi társadalmak egyik legősibb fegyvertárának, az erőszaknak középpontba állításával megvilágítható kutatási téma. Mindezekon felül izgalmas politikai, politikafilozófiai, társadalomtörténeti és erkölcs-kritikai tónusa is megragadja olvasóját a személyes részvételen alapuló tudásgyűjtés, a résztvevő megfigyelésen és elemzésen át megszerzett tudás összegző felmutatása révén, a tradíciók és szabálykövetési modellek indián kultúrákban (guayaki, guarani, chulupi, aché, janomami stb.) értelmezhetővé váló és modern társadalomtudományba illeszkedően tanulságossá tett körképe segítségével. Clastres a francia társadalomtudományi oktatás híresen kiváló alapintézményeiben szerezte meg kutatási alapjait, s Amazóniában, továbbá az Orinoco mentén, Paraguayban, Bolíviában, Brazíliában is az őshonos indiánok egyik legismertebb kutatójaként, majd a politikai antropológia tudásterületének egyik első kidolgozójaként híresült el. Még *A társadalom az állam ellen* című könyvében szembesítette olvasóit az állam intézményét az egyetemes fejlődés egyik csúcspontjának vélő s az evolucionista felfogások ellentmondásait feledni látszó aspektussal (nevezetesen azzal, hogy ez sosem volt hiteles ideál, s a politikai antropológia épp attól kaphat létjogot, hogy kimondhatja a kényszerítésre képtelen vagy „nem-kényszerítő” állam és a „primitívnek” titulált törzsi világ államtalanszerveződésmódjának magasrendűségét). *Az erőszak archeológiájában* további számos teoretikus és eseti példát is fölhalmoz ennek az életvilágnak egyértelmű létjogáról, sőt előnyéről és hasznáról is. Az „ellen”-teóriával egyben az egyenrangú egyének közötti parancsolási viszonyt és engedelmességi kényszert is elvitatja, az uralom archeológiai mélyrétegeiben pedig a gazdaságilag még alá nem rendelt és erőszakkal kívülről még el nem nyomott népekről, népcsoportokról szól. Clastres esetében maga a megszólalás módja is emberközeli és közvetlen, s a kutatói szerep, a belátás és megértés eszköztára pedig példás. Vallja tudósi érdeklődése mellett kételyeit is, fölvezetve okfejtései között a másfajta

értelmezések dilemmáit is, de elkötelezetten hű kíván maradni kutatott terepének lakóihoz.

A kötet első írása (*Vad etnográfia*) egy keresztény leányról szól, aki az indiánok fogságába esve húsz évig, két férj mellett és számos gyerek szülése után megismerheti a vad törzsi norma- és szokásrendet, majd kilépve a törzsi létből, egy hosszú és őszinte interjúban elmeséli egész addigi életvilágát. Ez a kívülről és belülről egyszerre látás, amely roppant módon hasonlít az antropológus kutatói szerepköréhez, normáihoz, erkölcséhez és megismerői céljaihoz is, Clastres szerint valamiféle „tojáshéjban” rejlő titokvalóság belátásához hasonlít, melyről feltörés nélkül próbáljuk elmondani, milyen belülről. További fejezeteiben még sorra keríti az etnokannibalizmus, a samanizmus és a hatalom indián fogalmának kérdéseit, hogy megállapíthassa magáról a tudásról, amit az antropológusok vizionálnak: „Az antropológia teljesen vakon (vagy talán egyszerű struccpolitika volna ez?), valami homályos bizonyosságtól vezetettve elsiklik egy olyan terület felett, amelyet lehetetlenség meghatározni a szellem, lélek, test, eksztázis stb. fogalmai mentén, de amelynek középpontjában nem más áll, mint a Halál: az teszi fel az utolsó, csúfondáros kérdést.” (18.) Akár az Élet, akár a Halál teljességértékű mibenléte örök alapkérdés a kutató számára, de ennek komplex mivoltáról, a lét küzdelmeiről, a csoportok egymás közötti harcairól, és a dél-amerikai törzsek közötti ellenségeskedés erősödéséről vagy megoldásmódjairól szükséges tudástól csak akkor juthat el a bizonyosságig és részismeretekig, ha a hatalom mint szakralitás, a béke és a viaskodás mögötti kérdések (csereviszonyok, területbirtoklás, megélhetési feltételek, konfliktusmegoldási rutinok stb.) a megismerés során kibomlanak ilyesfajta vallomásokból, mint az említett indián asszonyé. „A primitív társadalom dúsan burjánzó életével összevetve ugyanis a tudós beszéde inkább emlékeztet egy olyan ember hebegésére, aki nemcsak dadog, de tetejébe még félszemű is [...] tologatjuk a jelentéseket, amelyek a feléjük irányuló minden lépésünknel egyre arrébb csúsznak... [ezáltal] a tudomány nyelve megmarad a Vadakról, de nem a Vadak által folytatott diskurzusnak” lesz részévé. Hozzájuk hasonlóan nekünk sem sikerült

kivívunk „a megkettőződés szabadságát, hogy itt is legyünk, meg ott is, méghozzá úgy, hogy ne veszítsünk el mindent egyszerre, valamiféle senki földjén találva magunkat. Egyikünk sem bír azzal a tudással, amely teljessé válása esetén szép csendben meg is semmisülne” – ahogyan a helyi főnök, mikor rádöbent, hogy már tisztelői körében „többé nem minősül főnöknek, inkább a hősi halált választotta” (20–22.).

A megismerő technikák, a helyi életmód és értékrend számos további érzékletes bemutatása és tanulságos elemzése útnak vezet be Clastres (mint kutató és oktató szerző) a „vad” társadalmak, indián helyi kultúrák mélyebb és mélyebb rétegeibe. Kötetének minden példázatát, „tanulságát” nem lehet ide idézni, s nem is a „poén” citálása lenne célom, mint inkább az önmagára is reflektálni képes tudós munkájára fölhívni a figyelmet. Ahogyan az etnocidiumról ír (31–46.), a hatalom funkciójáról a primitív társadalomban (47–56.), az erőszak és a háború viszonyáról a vadaknál (57–114.) vagy a primitív férfi mint harcos teljességértékű szereprendszeréről (115–164.), végül a törzsi világban a harcos mitológiai reprezentációiról (165–174.), az mintegy kiegészül a kutató-gyűjtő-okostojás fehérember és a bennszülött viszonyának szinte humoros parafrázisával (23–30.), ahol villanófényt kap a büszke turista együgyűsége és a helyiek leleményessége, ezzel is mintegy árnyaltan és példázatosan illusztrálva azt, hogy miképpen vagyunk képzelte nagyságunkban is kicsinyek a kicsinységükben is óriási indiánokhoz képest. Tudásunk, „rabolt” ismeretkincsünk, fölfuvalkodott fogalmi apparátusunk és egész értékrendünk szánalmasan lekezelő tud lenni a „primitívnek” tekintett világok lakóival szemben, miközben az Ő teljes világuk rejtettsége és rétegzettsége nem is tudhat föltárulni efféle ráközelítésekkel.

Mértékadó és választékos minőségű Clastres nemcsak kutatói érzékenysége, elemzőkészsége, tematikus tájékozottsága és elbeszélő rutinja – melyet a kötet kiváló fordítói is híven és gazdagon felmutatnak, valóban érzékeny tónusban! –, de mindemelllett a szaktudomány tényleg egyik kivételes kutatójától egy valóban jól válogatott kötet állt itt össze. A kultúrakutatási és prepolitikai világokat megjelenítő tanulmányok Pierre Clastres

viselkedésarcheológiai, helyenként a „messzi népek felfedezői” és a gyarmatosító hódítók ellenében hangzó tézisei révén olyan struktúrákötető, de érzékenyen empirikus művet formálnak, melyet a legjobbak között becsülhetünk meg a politikai antropológia és a dél-amerikanisták munkáinak

egyre gyarapodó gyűjteményében. Talán már csak rajtunk, olvasókon áll, hogy *A társadalom az állam ellen* kötetét is érdemes legyen megjelentetni.

A. Gergely András

Kunyhóból is jöhet nagy ember – monográfia Nyárády Erazmus Gyuláról

Bartók Katalin (szerk.): Nyárády Erazmus Gyula emlékezete. Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2016. 312. old.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természet-tudományi és Agrártudományi Szakosztályának szervezésében 2011. április 11-én Kolozsváron emlékülést rendeztek az 1881. április 7-én Nyárádtőn született Nyárády Erazmus Gyula jeles botanikus tudós születésének 130., illetve halálának (1966) 45. évfordulója alkalmából. Ezen emlékülésen vetődött fel a gondolat, hogy a közvetlen munkatársai, Váczy Kálmán és Bartha Sándor által korábban összeállított *Nyárády Erazmus Gyula, a természettudós* című kötetet (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988) újra közzétegyék, biztosítva ezzel többek között, hogy – a folytonosság jegyében – a fiatalok, a következő generációk is tudomást szerzenek tudósunkról.

Bartók Katalin egyetemi előadótanár irányítása alatt, a kiadványtervezés során végül úgy döntöttek, hogy a már meglévő 1988-as kötetet kiegészítik az emlékülésen elhangzott előadások anyagával, valamint az újabb kutatási eredményekkel és a hozzátartozók, tudós-, illetve munkatársak visszaemlékezéseivel. Az ilyen módon megszületett *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete* című monográfia 2016-ban látott napvilágot a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó gondozásában, a Communitas Alapítvány, illetve a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A Bartók Katalin szerkesztette sokszerzős (Bartha Sándor, Bartók Katalin, Farkas Zoltán, Okos-Rigó Ilona, Poszet Szilárd, Szabó T. Attila, Váczy Kálmán, Wanek Ferenc) mű igényes kivitelben, keménykötésben, mintegy 312 oldalon keresztül, négy nagyobb fejezetben mutatja be Nyárády életét és hagyatékát. A szerkesztés során tulajdonképpen megtartották a Váczy–Bartha-féle kötet szerkezetét, a már meglévő, változatlanul átvett vagy kiegészítésekkel ellátott egységek mellett azonban helyet kaptak teljesen új részek is.

Bartha Sándor 1988-as és a szerkesztő, Bartók Katalin 2015-ös előszavát követően az első fejezet (*Nyárády Erazmus Gyula élete*, 11–34. old.) mindenki számára olvasmányos élet- és családtörténet, melyből megismerhetjük Nyárády Erazmus Gyula ifjúkorát és tanulmányait, életútjának fontosabb állomásait, családi kapcsolatait, Nyárádyt, az embert és Nyárádyt, a tudóst. A Bartha Sándor által jegyzett fejezethez – az 1988-as kiadáshoz képest – ugyan keveset adtak hozzá a 2016-os kötetben (a kiegészítéseket és új részeket Bartók Katalin írta), mindenképpen ki kell emelnünk, hogy a Magyarországon élő Nyárády-leszármazottak közreműködésével családfá és eddig nem ismert fényképfelvételek is (családról, munkatársakról, tanulmányi kirándulásokról stb.) bekerülhettek a monográfiába, illetve

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök, szerkesztő, Sapientia EMTE, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, nagyceszolt@yahoo.com